

8-28-2019

On the position of foreign literary critics to Jadids' literary heritage

G` . Usmonov

Ferghana State University, Ferghana, Murabbiylar 19, fdujournal@fdu.uz

Z. Jurayev

Ferghana State University, Ferghana, Murabbiylar 19, fdujournal@fdu.uz

N. Nabiyeva

Ferghana State University, Ferghana, Murabbiylar 19, fdujournal@fdu.uz

Follow this and additional works at: <https://uzjournals.edu.uz/fdu>

Part of the [Linguistics Commons](#)

Recommended Citation

Usmonov, G` .; Jurayev, Z.; and Nabiyeva, N. (2019) "On the position of foreign literary critics to Jadids' literary heritage," *Scientific journal of the Fergana State University*. Vol. 2 , Article 14.

DOI: 8-1/-9+808,03

Available at: <https://uzjournals.edu.uz/fdu/vol2/iss3/14>

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in Scientific journal of the Fergana State University by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact brownman91@mail.ru.

УДК: 8-1/-9+808.03

**ХОРИЖЛИК АДАБИЁТШУНОС ОЛИМЛАРНИНГ ЖАДИД АДАБИЁТИ МЕРОСИГА
МУНОСАБАТИ ХУСУСИДА**

**ОБ ОТНОШЕНИИ ЗАРУБЕЖНЫХ УЧЕНЫХ-ЛИТЕРАТУРОВЕДОВ К
ЛИТЕРАТУРНОМУ НАСЛЕДИЮ ДЖАДИДОВ**

**ON THE POSITION OF FOREIGN LITERARY CRITICS TO JADIDS' LITERARY
HERITAGE**

Ғ.Усмонов., З.Жўраева., Н.Набиева

Аннотация

Мақолада хорижлик олимларнинг XX аср адабиёти намояндалари, айниқса, жадид адабиёти меросига муносабатлари, улар томонидан адибларимизнинг асарларини инглиз, немис, француз ва бошқа қатор чет тилларига таржима қилинганлиги хусусида фикр юритилади.

Аннотация

Статья рассматривает отношение зарубежных ученых к деятелям литературы XX века и, в особенности, к наследию джадидской литературы, а также их переводы произведений отечественных писателей на английский, немецкий, французский и ряд других языков.

Annotation

The article gives information about the attitude of foreign scientists towards the representatives of XX century literature, especially to the literary heritage of Jadid literature, the translation of the writer's works by the foreign scientists into English, German, French and a number of other foreign languages.

Таянч сўз ва иборалар: жадидчи, жадидшунос, мутаржим, қодирийшунос, фитратшунос, маърифатпарвар.

Ключевые слова и выражения: джадид, джадидизм, переводчик, просветитель

Keywords and expressions: Jjadid, jadedism, interpreter, study of Kodiriy's works, study of Fitrat's works, enlightenment.

Жадидчиларнинг маърифатчилилик йўлида олиб кирган янгиликлари ёки уларнинг ижодлари нафақат ўзимизнинг олимларимиз ва халқимиз томонидан қизиқиб ўрганилади, балки хорижлик олимлар ва китобхонларни ҳам ўзига жалб этади. Адибларимизнинг бир қатор асарлари инглиз ва немис тилларига таржима қилинганлиги бунинг исботидир. Асарларнинг хорижий тилларга қай тарзда таржима қилинганлиги, таржимонлар кўпроқ нималарга этибор берганликлари кўпгина илмий ишлар учун асосий манба вазифасини ўтамоқда. Мисол учун, америкалик олим Эдвард Олворт жадидчилар ва ўзбек адиблари ижоди ва ҳаётини ёритиб берган “Modern Uzbeks” китобини ва бир қатор асарларни инглиз тилига таржима қилиб, нашр эттирди. Ўзбекистонлик жадидшунос олима З. Мирзаева америкалик олим Эдвард Олвортнинг Беҳбудий томонидан ёзилган “Падаркуш” (The Patricide) асарининг таржимасини таҳлил қилган [1,124]. У, таржимага қуйидагича баҳо бериб: “Мутаржим бошқа жадид даври асарларини инглизчалаштиришда йўл қўйган камчиликлар

(сўз ва мажозий маъноли ибораларнинг тушунмаслик оқибатида ташлаб кетилиши, сиёсий таъсирга берилиб, ўзбекча матннинг аслиятдан фарқли ўзлаштирилиши ва, ҳатто, сўз-ибораларни тўлалигича тушуна олмаслик...ни) бартараф этиб, драмадаги Беҳбудийга хос услубни сақлаб қолган” [2,125], дея таржимани таҳлил қилади. Адабиётшунос Баҳодир Карим ўзининг “Абдулла Қодирий” деб номланган рисоласида хорижда қодирийшунослик доирасидаги мулоҳазаларни талқин этган [3,203-221].

Инглизчалаштирилган таржималарга назар ташласак, улар бир қатор таржимонлар томонидан амалга оширилганлигига гувоҳ бўламиз. Мисол тариқасида Вашингтон университетида фаолият кўрсатаётган таржимон Каролин Вейни олишимиз мумкин. У Ҳожи Муиннинг “Мазлума хотин” (The Oppressed Wife) ва Ойбекнинг “Болалик” (The Childhood) асарларини қисқартирилган ҳолда инглиз тилига таржима қилган. Таржимон асарлар таржимасида ўзбек реалияларини инглиз тилига ўгиришда биров камчиликларга йўл қўйган, аммо бу нуқсонлар асар мазмунига

Ғ.Усмонов, З.Жўраева – ҚДПИ инглиз тили ва адабиёти кафедраси ўқитувчилари.
Н.Набиева – ҚДПИ талабаси.

АДАБИЁТШУНОСЛИК

ва китобхон онгига тўғри етиб боришига салбий таъсир кўрсата олмайди.

Йигирманчи аср янги ўзбек адабиётининг тамал тошини қўйган Беҳбудий, Фитрат, Қодирий ва Чўлпон сингари улуғ адиб ва олимлар фаолияти шўро даврида, ҳар канча "бекитик"ларга қарамай, ўз давридаёқ хорижий олимларнинг эътиборини тортиб улгурган эди. Айниқса, буюк маърифатпарвар, серқирра ижодкор Абдурауф Фитратнинг ҳаёти ва ижодига қизиқиш ўз давридаёқ бошланган эди. Унинг ижоди ҳатто хорижда ҳам кенг миқёсда ўрганилган ва ўрганилмоқда. Фитрат ижодининг илк босқичига мансуб "Сайҳа", "Мунозара", "Сайёҳи хинди" каби асарлари, ўзбек адабиёти, санъати тарихи ҳамда назариясига доир ишлари хорижий олимларнинг диққат марказида бўлган. Улар ўзларининг тадқиқотларида Фитрат асарларининг кўп жиҳатларини ўрганганлар, айрим қирралари ҳақида тадқиқот ва мақолалар яратганлар. Масалан, япон олими Хисао Хумасу, француз олими Эден Каррерде Ипкаус, немис олими И.Балдауф, америкалик олим Эдвард Олвортлар томонидан адабий ҳамда кўпроқ сиёсий мақсадда ўрганилган.

Абдурауф Фитратнинг "Ҳиндистонда бир Фаранги ила бухороли мударриснинг жадид мактаблари хусусинда мунозараси" (Debate between a teacher from Bukhara and a European)[4] асари америкалик олим Виллиам Ханнавей томонидан инглиз тилига таржима қилинган. У асарни 1911-1912 йилларда Истамбулда нашр эттирган "Матба-исламиа-и Хикмат" жаридасининг 30-53-бетларида форс тилида эълон қилинган "Мунозараи Мударриси Букҳараи макатиб-и Жадида" нусҳасидан таржима қилган.

Қолаверса, АҚШнинг Каролина университетиде фаолият кўрсатаётган профессор Адиб Ҳалид ҳам номояндаларимизнинг бир қатор асарларини таржима қилиб, инглиззабон китобхонлар эътиборига ҳавола этган. У Мунаввар Қорининг «Туркистон» газетасининг 1906 йил 26 сентябрдаги сониде нашр этилган "Ислаҳ не демақдур" (What is reformation) асарини, Абдулҳамид Сулаймон ўғли Чўлпоннинг "Садои Туркистон" газетасининг 1914 йил 4 июль, 25 июль, 26 октябрь, 5 ноябрдаги сонларида нашр этирилган ҳамда Сирожиддин Аҳмад ва Улуғбек Долимовлар томонидан "Шарқ юлдузи" журналининг 1992 йил 1-сониде(132-138 бетлари)да қайта чоп этилган "Доктор Мухаммадёр" (Doctor

Muhammad-yar) асарини таржима қилган. Булардан ташқари А. Ҳалид Беҳбудийнинг 1913 йилда ёзган "Падаркуш" (The Patricide) асарини ҳам қисқартирилган ҳолда таржима қилган. А.Ҳалиддан олдинроқ бу асарни яна бир олим – Эдвард Олворт тўлиқ таржима қилганлигидан хабаримиз бор. Унинг таржимаси 1986 йилда Урал-Олтой йилномасиде(84-93 бетлари)да босилиб чиққан. Эдвард Олворт бу асарни (Murder as metaphor in the first Central Asian drama) Ўрта Осиёдаги биринчи драма, деб ҳисоблайди.

Жадидчилик илк бор зиёлилар тарафидан эсга олинган, бироқ, у даврда улар асосан замонавий ўзбек адабиётининг асосчилари сифатида эсланганди. Фақатгина 90-йилларнинг ўрталарига келиб, улар жиддий тарихий ёндошув билан муҳокама мавзусига айландилар. Жадидлар ўзбек давлатчилиги йўлида жон фидо қилган шаҳидлар, халқнинг қаҳрамон вакиллари сифатда улуғланади.

Ҳозир хорижда яшаётган ўзбек олимларидан Фитрат ижоди билан астойдил шуғулланган доктор Темур Хўжа ўғлидир. Олим "Ҳозирги турк адабиётлари" (1988) тадқиқотининг "Ўзбеклар ва ўзбек адабиёти" бобида Фитрат ижодига "Ўзбек шеърининг ғарб тушунчасидаги "модерн" услубининг асосчиси", деб қарайди. Кейинроқ, Фитрат фаолияти ҳақида маълумот берган махсус хабарнома "Туркистон олими Абдурауф Фитратнинг туркология соҳасидаги унутилган асарлари" сарлавҳаси билан Анқарада эълон этилган. Унда "Фитратни том маънода таъриф этмак учун... бу сифатлардан бир қанчасини келтиришни маъқул биламиз: ислоҳотчи, сиёсатчи ва давлат арбоби, ношир, муҳаррир, публицист, ҳикоянавис, шоир, драматург, адабиёт тарихчиси, адабиёт танқидчиси, тилшунос, мусиқа тарихчиси, фольклоршунос олимдир", деб ёзади [5] ва Фитратнинг асосий илмий ишлари ҳақида қисқа тушунтириш беради. Шу билан бирга алломанинг "Сарф", "Наҳв", "Ўзбек адабиёти намуналари", "Ўзбек классик мусиқаси ва унинг тарихи", "Санъатнинг маншай", "Аҳмад Яссавий", "Атабату-л-ҳақойиқ" ("Ҳибату-л-ҳақойиқ" асари турк тилидаги тадқиқотларда шундай юритилади), "Фарҳоду Ширин тўғрисида" номли асарларининг титул варақларини ўз тадқиқотига илова қилади. Профессор Темур Хўжа ўғлининг фитратшунос сифатидаги фаолияти давом этмоқда.

Олмониялик олима Ингеборг Балдауф кўпгина тадқиқотларида XX аср бошларидаги

Туркистон ва Бухоро ҳаётини қаламга олган. Ингеборг Балдауф ўзбек миллатига нисбатан қўлланилган "сарт", "муслим", "чиғатой", "турк" ислохотларининг генезислари ва илмий муомалада қўлланилиш тарихи ҳамда Туркистон АССР нинг ташкил топиши, 1923-24 йилларда сунъий равишда уюштирилган давлат миллий чегараланишига доир мулоҳазаларини баён этади. Тадқиқот ўзининг ўрганилиш қўлами ва илмий аҳамияти жиҳатидан анча диққатга сазовор, чунки олима ўзбек халқининг кейинги саксон йил давомида рўй берган ўзгаришларига сабаб бўлган воқеалар илдизларини чуқур текширади ҳамда ўз давридаёқ бу "ўзгаришларнинг оқибатларини кўриб улгурган Бехбудий, Фитрат каби улкан олим ва адибларнинг ижодини фақат ислохотчи нуқтаи назаридан эмас, балки халқ ва миллатнинг келажагини кўра олган ҳамда миллатнинг бундай аянчли оқибатларга келмаслиги учун курашган миллат қаҳрамонлари назаридан келиб чиқиб ўргангани[6]. Шунингдек, олима Фитратнинг "Шайтоннинг тангрига исёни" шеърини драмасини олмон тилига таржима қилиб, шарҳлар билан бирга нашр этган [7].

Булардан ташқари, А.Беннигсен ва Л.Келкежей, М.Бутино, Раковско-Хайстон, Й.

Бензинг, Ж.Соупер, Адиб Ҳалид каби Ғарб тадқиқотчиларининг ишларида ҳам, Чиғатой Кучар, Эртугрул Яман, Юсуф Авжи сингари турк олимларининг асарларида жадидчилик масалалари билан бир қаторда улуғ адиб ва олим Абдурауф Фитрат фаолияти акс этганини кўрамиз [8].

Биз юқорида келтирган манбалар, тадқиқот ва мақолалар Фитрат фаолиятининг ҳамма томонларини тўла қамраб олмади, уларнинг айримларида фактик чалкашликлар ёки ўша давр матбуотида ёзилган сохта маълумотларга ишониш каби қусурлар учраши мумкин. Шу билан бирга, бу хорижий фитратшуносликнинг шу кунларгача бизга маълум бўлган айрим жиҳатлари, холос. Бизга номаълум яна қанча манба ва тадқиқотлар бўлиши шубҳасиз. Фитратнинг сиёсий ва адабий фаолияти хорижда шунчалик кенг кўламда, нисбатан чуқур ўрганилаётган экан, нега биз, унинг маънавий меросхўрлари олимнинг илмий-адабий фаолиятини чуқурроқ ўрганишга киришмаймиз? Айни мана шу билмаслик дардидан тезроқ қутулиш учун ҳам алломанинг ҳеч бўлмаганда асарлари дунёсига берилишимиз, уларни ўрганиш баробарида халққа ташвиқ ва тарғиб этишимиз зарурдир.

Адабиётлар:

1. N. Karimov. XX asr adabiyoti manzaralari. –Т.: O'zbekiston, 2008.
2. Мирзаева З. И. Абдурауф Фитрат фаолиятининг ўрганилиши: ўзига хос ёндашув ва қарашлар Ўзбекистон тарихининг долзарб масалалари ёш олимлар тадқиқотларида: асосий йўналишлар ва ёндашувлар. Республика ёш олимларининг аънавий иккинчи илмий конференцияси материаллари тўплами. – Т.: Фан, 2010.
3. Edward Allworth. Modern Uzbeks. From the fourteenth century to the present / A Cultural history.- California: Hoover Institution Press Stanford University, 1190, Edward Allworth. "Uzbek literary politics". London-Paris. 1964.
4. Баҳодир Карим. Абдулла Қодирий. -Т.: Фан, 2006.
5. Ingeborg Baldauf. Some thoughts on making of the Uzbek Nation. Berlin 1991. Vol 32 n 1 79 -96.
6. Mustafa Cho'qay. Turkistan Milliy adabiyoti haqida Frantsuz ziyoliysi nima deydi Yap turkistan 1931.
7. Beningsen A. Chantal Lemerrier-Quellejeay. La presse et le mouvement national chez les Musulmans 1920. Mouton 1964: Souper John Two banned Uzbek writers to be republished Ankara 1997
8. Zaki Validi. Bugungi Turkli Turkistan va yaqin Turkiston. –Istanbul, 1981.

(Тақризчи: Ҳ.Жўраев, филология фанлари доктори).